

Цікаві метаморфози відбулися зі спадковим правом. Тенденція тут полягала у тому, що, коли в регулюванні речових прав, договорів тощо ЦК 1963 р. був кроком «від римського та буржуазного цивільного права», то спадкування, навпаки, наблизилось до них. Очевидно, це було результатом того, що радянська держава зосередила головні зусилля у цій сфері на забезпеченні публічно-правового регулювання планового народного господарства, тоді як відносини за участю громадян були на другому плані (особливо після ліквідації приватної власності). Тому тут було можливим сприйняття деяких положень римського та буржуазного приватного права, що відповідало соціалістичній концепції можливості наступництва у праві. Такий підхід, врешті, забезпечив часткову рецепцію римського приватного права у спадкових відносинах при другій кодифікації цивільного законодавства в УРСР.

Оцінюючи результати другої радянської кодифікації цивільного законодавства, можна зробити висновок, що поряд із посиленням у цій галузі публічно-правових засад, формуванням системи радянського цивільного права тощо, тут мав місце і певний компроміс, наслідком якого була прихована рецепція римського приватного права, та запозичення положень буржуазного цивільного права.

Це дозволяє зробити висновок, що й зараз при вдосконаленні цивільного законодавства є доцільним використання компромісу як методологічний прийом, органічно властивий законодавству перехідних періодів.

Ківалова Т. С.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри цивільного права,
доктор юридичних наук, професор*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КОНДИКЦІЙНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

В умовах оновлення та постійного розвитку вітчизняного цивільного законодавства України не втрачають своєї актуальності дослідження правового регулювання зобов'язань, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Свого часу зазначені зобов'язання досить активно досліджувалися і цивілістами Російської імперії, і радянськими правознавцями, у тому числі на рівні дисертаційних досліджень. Проте у вітчизняній цивілістиці аж до останнього часу дисертаційних досліджень з відповідної проблематики не проводилося. Лише на початку XXI століття у цій галузі стався своєрідний «прорив», який ознаменувався появою низки дисертацій і публікацій, де такими авторами як Берестова І.Є., Єрмоменко Г. В. Ніколаєнко О. В. аналізувалися положення згаданого інституту із врахуванням положень чинного цивільного законодавства України, а також проводився

спеціальний порівняльний аналіз деліктних зобов'язань та зобов'язань набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

У науковій літературі іноді використовуються більш короткі і прості найменування зазначених зобов'язань, зокрема: зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення або кондикційні зобов'язання.

Зміст та сфера застосування кондикційних зобов'язань визначені у ст.1212 ЦК України, згідно якій особа, котра набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала.

Зазначені положення застосовуються незалежно від того чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події. Вони застосовуються також до вимог про: 1) повернення виконаного за недійсним правочином; 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння; 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні; 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Із врахуванням положень цивільного законодавства зобов'язання, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави визначають як такі правовідносини, в яких особа, що набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (або підстави, яка згодом відпала), зобов'язана повернути потерпілому це майно або відшкодувати вартість набутого чи збереженого майна (Ніколаєнко О. В. Концепція та поняття зобов'язань, які виникають внаслідок набуття або збереження майна без достатньої правової підстави в цивільному законодавстві України / О. В. Ніколаєнко // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література. – 2006. – Вип. 28. – С. 231).

Головні риси кондикційних зобов'язань полягають у тому, що вони є недоговірними, оскільки виникають не на підставі домовленості учасників цивільних відносин (договору), а внаслідок наявності обставин, прямо вказаних в законі; підставою їхнього виникнення є завдання шкоди потерпілому; відшкодування шкоди потерпілому відбувається, як правило, за рахунок особи, чиїми діями завдана шкода.

Суб'єкти зобов'язань, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, визначаються максимально просто: боржник – особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого); кредитор (потерпілий) – особа, за чий рахунок інша особа (боржник) набула майно або зберегла його у себе (частина 1 ст. 1212 ЦК України).

Зобов'язання, які виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави можуть розглядатися як довірчі (фідучіарні) правовідносини, суть яких, на думку Р. А. Майданчика, полягає не стільки в тому, на яких підставах вони встановлені, а в тому, що, будучи встановленими, вони вимагають від зобов'язаної особи непохитної сумлінності, дбайливості у виконанні зобов'язань, відданості інтересам довірителя понад всі інші мотиви своєї поведінки. Порухення даного пріоритету відданості та дбайливості вважається протиправним і тягне для порушника негативні правові наслідки, навіть, якщо стовно своїх справ він проявляв не більше уваги, ніж до справ довірителя, якщо він ужив для збереження свого майна ті ж заходи, що і для збереження майна довірителя. Саме фідучіарно-правовою природою кондикційних зобов'язань пояснюється встановлення підвищеної відповідальності набувача майна (Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р. А. Майданик. – К. : Київський університет, 2002. – с. 465).

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що зобов'язання, що виникають з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави є окремим випадком зобов'язань відшкодування шкоди. Присвячені їм норми Глави 83 ЦК України можуть застосовуватись за таких умов завдання шкоди: 1) шкода завдана майну; 2) завдання шкоди полягає у набутті або збереженні майна, але не його знищенні; 3) набуття або збереження майна у однієї особи відбувається за рахунок іншої особи.

Кізлова О. С.

*Міжнародний гуманітарний університет,
завідувач кафедри цивільного та господарського
права і процесу, доктор юридичних наук, професор*

ВЕКСЕЛЬ ЯК ПРЕДМЕТ ЗАСТАВИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Впродовж декількох століть у цивілістичній науці розробляється теорія цінних паперів, проте і сьогодні правильне зауваження Г. Ф. Шершеневича про те, що «поняття про цінні папери досі не прояснилося ні в житті, ані в науці, ані в законодавстві». Багато в чому це пов'язано з подвійністю їхньої правової природи. К. Анненков, цитуючи Н. О. Нерсесова, зазначав, що деякі з інститутів цивільного права стоять ніби на рубезі речового і зобов'язального права, до їх числа відносять і цінні папери, які за деякими властивостями підлягають визначенню зобов'язального права, а за іншими – речового. (Анненков К. Система русского гражданского права. Введение и общая часть. – [3-е изд., перераб.]. – Т. 1 / К. Анненков. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1910. – С. 307.)